

"והאשה מטבִּילת את האשה"

טבילת אישה לגרות בפני בית־דין

מיכל טיקוצ'ינסקי¹

הקדמה

הבלנים/יות יזמינו אתכם לרדת במדרגות אל תוך המקווה כשאתם ללא בגדים, לאחר שסייעו לכם לוודא כי אין על גופכם דבר שיפריע לטבילה. כשתיכנסו אל המקווה, תיעמדו במרכז הבריכה ותטבלו את כל גופכם (כולל הראש) במים לטבילה ראשונה. לאחר הטבילה הראשונה יצאו הנשים מן המים על מנת להתלבש, וייכנסו בחזרה אל המים כשהן לבושות בחלוק או מכוסות במגבת. המדובר בחלוק ארוך, רחב וכהה, כך שיאפשר כניסת מים מחד, אך ישמור על צניעות מאידך.² הגברים יישארו במים ללא בגדים למשך כל הטבילות. אל אזור המקווה ייכנסו שלושה גברים חברי בית הדין. בדרך־כלל אין מדובר באותם דיינים אשר פגשתם בדיון בבית הדין, אלא ברכנים אחרים, המשמשים בית דין לצורך הטבילה. כעת אתם מוכנים להשלמתו של הגיור בקבלת מצוות. הדיינים ישוחחו עמכם מעט, בעודכם במים, וישאלו אתכם מספר שאלות בנושאי יהדות, הלכה ואמונה, בדומה לשאלות שנשאלתם בדיון בבית הדין. רגעים אלו עשויים להיות מביכים ומרגשים כאחד. אם אינכם רואים היטב ללא משקפיים או עדשות מגע, הדבר עלול לבלבל אתכם ולהפריע לכם לענות על שאלות הדיינים. מומלץ להניח זוג משקפיים (ולא עדשות) לצד המקווה ולהרכיבן לזמן השאלות ולשוב ולהסירן לפני הטבילה

1 תודתי לעמיתי ראשי בית־המדרש בבית מורשה, הרב יהודה ברנדס והרב בני לאו, וכן לרב דוד בס על הערותיהם המועילות.

2 כל ההדגשות במאמר הם שלי, אלא אם כן יצוין אחרת.

הבאה. מטרת השאלות אינה לבדוק מחדש את התאמתכם, אלא לגשר על הפער בזמן בין ההחלטה הסופית של בית הדין לבין קבלת המצוות והשלמת הגיור. לאחר שתענו לשאלות, יברכו אתכם חברי בית הדין על השלמת גיורכם ויבקשו מכם לחזור אחריהם על הצהרת קבלת המצוות ועל אמירת "שמע ישראל" בנוסח שאותו אמרתם בדרך-כלל גם בבית הדין. לאחר קבלת המצוות תברכו את ברכת הטבילה: **הטביל/ת: אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ עַל הַטְּבִילָה.** הדיינים והבלנים יענו: **אָמֵן.**³

מיד לאחר הברכה תכניסו את ראשכם למים ותטבלו בפני בית הדין. בית הדין יברך אתכם ויכריז על שמכם העברי: **"וַיִּקְרָא שְׁמוֹ / שְׁמָהּ בְּיִשְׂרָאֵל פְּלוֹנִי/ת [כאן נאמר השם העברי] בֶּן / בַּת אַבְרָהָם"**

בשורות אלו מתואר השלב האחרון בתהליך הגיור, הלוא הוא טבילה לשם גרות. התיאור לקוח מאתר מכון עתים המספק ייעוץ ומידע על מעגל החיים היהודי.⁴ תיאור זה משקף את המצב כיום: כשם שגברים הבאים להיכנס תחת כנפי השכינה טובלים לגרות בפני בית-הדין, אף נשים טובלות לגרות בפני בית-דין של שלושה. תוך כדי הטבילה הגיורת מקבלת עליה עול מצוות באמצעות שיחה בינה ובין הדיינים. כדי שהמעמד יהיה צנוע ככל האפשר, האישה טובלת בחלוק. הדיינים נכנסים למקווה רק כשהאישה כבר נמצאת בתוך המים.

ביצוע ההליך מכאן ואילך תלוי במידת הרגישות של הדיינים. שמעתי מאחד הדיינים שהוא נוהג לעמוד עם בית-דינו רק בפתח המקווה כשהנשים המלוות חוצצות בינו ובין האישה הטובלת, השיחה מתנהלת בקצרה, היא טובלת והם יוצאים מיד. לעומת זאת שמעתי תיאור שונה וקשה ממנהלת של אולפן גיור גדול. לדבריה, רבות מהמתגיירות חוות את המעמד כטראומה. בשיחות המתקיימות בתיווכה בין מתגיירות ותיקות לחדשות הן מתארות מציאות של מבוכה ואי-נעימות, הנובעת מכך שהרבנים עומדים מעל הטובלות ממש, על שפת המקווה, כשהחלוק הנצמד בעת הטבילה מבליט את קווי הגוף, ובמצב זה הן נאלצות לענות לשאלותיהם. לעתים יש בין המתגיירות נשים נשואות שחיו כיהודיות לכל דבר בלי לדעת שהן חייבות בגיור. לנשים כאלה מתווספת מבוכת הצורך לגלות את שער ראשן בפני גברים.⁵ הללו מציינות בכאב כי

3 נראה שנפלה טעות בתיאור הנ"ל המובא כאן מן האתר של מכון עתים, שכן ברכת הגר היא רק לאחר הטבילה ולא לפני "דאכתי גברא לא חזי", וראו לעניין זה פסחים ז, ע"ב.

4 <http://www.itim.org.il>

5 אחד מדייני בית-הדין לגיור סיפר לי על מקרה שבו הגיעה אליהם אישה חרדית, חב"דניקית החיה בכפר חב"ד, שהוטל ספק ביהדותה. החב"דניקית הזאת עלתה לארץ בילדותה כעשרים שנה קודם לכן, עם אמה; כעת פתאום עלה משרד הפנים על כך שמסמכי היהדות שהציגה אמה – שמכוחם ניתנה לה זכות השבות – היו מזויפים. הידיעה הזאת נפלה על החב"דניקית האמורה כרעם ביום בהיר. היא מיהרה לבית-הדין במבוכה גדולה להתגייר ולהסיר ספק זה. היא התקבלה לגיור, בית-הדין שמע ממנה קבלת מצוות ושלח אותה לטבול. כששמעה שבמקווה היו גברים, ההלם שלה גבר. היא נבוכה מאוד: ומה תעשה עם הפאה? אולם לאחר מחשבה קצרה הורה לה בית-הדין שתסיר את הפאה מראשה.

כל התופעות האלה עומדות בסתירה למעמד כולו, לקדושה ולטהרה האמורות לאפיין אותו.⁶

במאמר זה אני באה להטיל דופי בדיונים העושים מלאכתם נאמנה. אולם נדמה כי כל בר־דעת מזדעזע לשמע הרעיון והאפשרות שאישה תטבול בפני גברים, הגם שהיא מכוסה מכף רגל ועד ראש. מעמד שבו נכנסים גברים למרחץ של נשים ומעידים על טבילתה של אישה הוא מעמד שבהגדרה אינו צנוע. הרעיון שאישה צריכה לעבור את הטקס הלא צנוע הזה כדי שתוכל להיות אחר כך כיהודייה כשרה וצנועה הוא פרדוקסלי ומוזר פי כמה. ברצוני לבחון את הכרחיותו של המעמד ולשקול את החלופות האפשריות על־פי ההלכה.

הרקע ההלכתי

הליך הגיור הוא אולי הדרמטי מבין ההליכים ההלכתיים השונים. בעקבות הגיור האדם משנה את מהותו באופן בלתי הפיך, ומגוי הוא הופך ליהודי לכל דבר ועניין. להליך הזה תוצאה בשני מישורים. ראשית, הגר מתחייב במצוות במובן האישי, ושנית, הוא מצטרף לכלל ישראל והופך להיות חלק מן הציבור היהודי.

הלכות גרים קובעות כי מעשה הגיור מורכב מנוהל מעשי של טבילה ומילה מחד גיסא⁷ ומתוכן נפש־רוחני של קבלת מצוות מאידך גיסא.⁸ כל אלו אינם מקנים מעמד של גר ללא הכרתו של בית־הדין במעשה הגיור ונתינת התוקף לו. המקור לצורך במתן תוקף לגיור על־ידי בית־דין מצוי בכרייתא המובאת בסוגיית הבבלי:

תנו רבנן: (דברים א) ושפטתם צדק בין איש ובין אחיו ובין גרו – מכאן אמר רבי יהודה: גר שנתגייר בבית דין – הרי זה גר, בינו לבין עצמו – אינו גר.⁹

לפי דרשה זו יש להשוות בין גיור ובין הליכים שיפוטיים אחרים של דיני הממונות החמורים של גזלות וחבלות¹⁰ המצריכים בית־דין סמוכים של שלושה. במקום אחר מובאת מימרה אמוראית הדרושת מקור אחר לאותו עניין:

אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן: גר צריך ג', 'משפט' כתיב ביה.¹¹ פרשנות מצומצמת של המקורות הללו מורה על הצורך בהכרתו של בית־הדין בגיור. ואולם המקורות הללו אינם מצביעים על תפקידו המדויק של בית־הדין או על אופן

6 עוד עלה מערויותיהן של המתגיירות כי מעמד הטבילה נעשה פעמים רבות בשיטת הסרט הנע, בלי שמישהו יחשוב להעניק לו מקום של כבוד כסופו של התהליך. לעתים, מרוב לחץ ומהירות, לובשת הטובלת את החלוק הרטוב של חברתה. ניכר שלא ניתנה תשומת לב מספקת לבחינת הנושא. מנהלת האולפן שעמה שותחתי טוענת שגם בלי שינויים קיצוניים היה אפשר לשנות את המעמד ולעשותו מעמד נעים הרבה יותר ואפילו משמעותי. במקרים אחדים שמעתי שהצליחו להפוך את המעמד למאורע רב־רושם ומרגש בעבור המתגיירים.

7 נשים נדרשות לאותו הליך ממש, למעט מילה.
8 ראו לעניין זה רמב"ם, משנה תורה, הלכות איסורי ביאה, יג, א-ה, המפרט גם את אופן השתלשלות פרטי הדינים של הגיור.

9 יבמות מז, ע"א.
10 כך מפרשים התוספות ביבמות מז, ע"ב, בד"ה 'משפט'. אולם לכאורה אם נאמר ש"משפט" רומז לדיני הממונות הרגילים, אפשר להסתפק בדין אחד בלבד (אמנם מדובר ביחיד מומחה). וראו מרדכי, יבמות מב, ע"א, אות לג, מה שכתב בשם הרב ר' יהודה בר' יו"ט שחר נמי כשר בדיני ממונות ולפיכך גם בגיור, מדאורייתא אין צורך בבית־דין של שלושה, וגם אחד הוא בית־דין. עם זה ככל הנראה אין אפשרות להמירו באישה מכיוון שאינה כשרה לדון. ועיינו שם.

11 יבמות מז, ע"ב.

השתלבותו בהליך הגיור. מסוגיה אחרת אפשר להסיק שמשמעות ההלכה המצריכה בית-דין מגייר אינה מחייבת שבית-הדין יהיה נוכח בטבילה עצמה, אלא שעליו להגיע לוודאות באשר לקיומה של טבילה זו, ואולי על בית-הדין להתרשם שהטבילה כוללת את הרכיב של קבלת אורח חיים הלכתי.

עבדיה דרבי חייא בר אמי אטבלה להאיא עובדת כוכבים לשם אנתתא [עברו של ר' חייא בר אמי הטביל גויה לשם אישות, כלומר לנידונה], אמר רב יוסף: יכילנא לאכשורי בה ובברתה [רב יוסף אמר על המקרה הזה, שעל סמך טבילה זו אפשר להכשיר את אותה גויה להיות גיורת גמורה וכפועל יוצא להכשיר את בתה כיהודייה]¹²;

בה, כדרב אסי, דאמר רב אסי: מי לא טבלה לנדותה?... ההוא דהוה קרו ליה בר ארמייתא, אמר רב אסי: מי לא טבלה לנדותה? [וכשם שרב אסי אמר במקום אחר על בן של גויה שוודאי אמו טבלה לנידונה וניתן להכשירו על ידי כך]

ההוא דהוה קרו ליה בר ארמאה, אמר רבי יהושע בן לוי: מי לא טבל לקריו? [ומעשה דומה, באחד שהיו קוראים לו "בן ארמי", כביכול לא נתגייר כראוי. אמר רבי יהושע בן לוי: וכי לא טבל לקריו?]¹³

רב יוסף מוכן להסתפק בדיעה שמועמדת הגיור שלו, השפחה המדוברת, טבלה לנידונה. בה בעת בעיני שוב, בה בעת אינו כמו במקביל, שוב לשיקול דעתך. מוכן ר' יהושע בן לוי להסתפק בדיעה שהמועמד שלו לגיור אינו זקוק לטבילה כיוון שוודאי טבל לקריו. שניהם מיייתרים את הצורך בטבילה נוספת בפני בית-הדין. מסוגיה זו עולה שעצם הידיעה שאותה שפחה טבלה לנידונה, או הידיעה שעבר טבל לקריו, אמורה לספק את בית-הדין. ברור לגמרי שחברי בית-הדין לא נכחו בזמן טבילתה של אותה שפחה לנידונה. מכאן אפשר להסיק שאין צורך שטבילה לגרות תיעשה בפני בית-דין.¹⁴ חיווק לעיקרון הזה אפשר למצוא בירושלמי בקידושין, שם מובא שטבילת בעל קרי יכולה להיחשב לטבילה לגרות, ומשם משמע שעצם הטבילה היא דרישה הכרחית, אך עדותו של בית-הדין על הטבילה אינה הכרחית; די אם ברור שהייתה טבילה שהיא לשם קדושת ישראל:

דנני בר קפרא: גר שמל ולא טבל הרי זה כשר, שאין גר שלא טבל לקיריו. וקשיא, עלת לו טומאה קלה מטומאה חמורה? אמר רבי יוסי בי רבי בון: כיון שזו וזו לשום קדושת ישראל עלת לו.¹⁵

מנגד, הדעה הגורסת שנוכחות בית-הדין הכרחית בעת הטבילה מסתמכת על ברייתא המובאת במקום אחר בגמרא, ובה תיאור של אופן ההטבילה:

12 רש"י, יבמות מה, ע"ב, ד"ה 'יכילנא לאכשורי בה', מסביר את הטעם לכך שאפשר להחשיבה לגיורת אף שלא טבלה לשם גרות, שטבילת נידה עולה לה לשם גרות שהרי עובדת כוכבים אינה טובלת לנידונה.

13 יבמות מה, ע"ב.

14 ועיינו גר אלו, 'גירות צריכה כוונה?', תחומין, כ עמ' 287, וראו גם הערה 6 במאמר הנזכר.

15 ירושלמי, קידושין ג, י"ב (סד, ד)

ושני תלמידי חכמים עומדים על גביו, ומודיעין אותו מקצת מצות קלות ומקצת מצות חמורות; טבל ועלה – הרי הוא כישראל לכל דבריו. אשה, נשים מושיבות אותה במים עד צוארה, ושני תלמידי חכמים עומדים לה מבחוץ, ומודיעין אותה מקצת מצות קלות ומקצת מצות חמורות.¹⁶

בהמשך הסוגיה מציינת הגמרא שהברייתא אינה מתיישבת עם דרשת ר' יוחנן הדורש ”משפט” – מכאן שצריך שלושה שהם בית־דין, והגמרא מיישבת שאכן ר' יוחנן מתקן את הברייתא ושונה ”שלושה” תלמידי חכמים.¹⁷

מקור זה הוא אולי היחיד המשקף את עמדתם של חז”ל בנוגע לשאלה מהו בעצם תפקידו של בית־הדין בהליך הגיור. בפשטות אפשר לומר שבמובן מסוים בית־הדין הוא נציגו של כלל ישראל, ולכן כל שמוטל עליו הוא לאמור את דעת הגר ואת רצונו להיכלל בעם ישראל, לוודא שבמסגרת תהליך הגיור יקבל עליו המועמד לגרות עול תורה ומצוות ולקבל את גרותו.¹⁸ וכך משתמע גם מדברי הסמ”ג, שעיקר הודעת המצוות על־ידי בית־הדין היא כדי שיוכלו להתרשם שרצונו להתגייר ולקבל מצוות הוא רצון כן, המבוסס על היכרות עם מכלול החובות המוטלות עליו עם קבלת הגרות.

ומכל מקום מזכירין לו מקצת עונשין כדי שלא יאמר אחר מכאן אלו הייתי יודע כן לא הייתי מתגייר.¹⁹

לכאורה, העובדה שבית־הדין צריך לוודא קבלת מצוות אינה מחייבת את נוכחותו בשעת הטבילה דווקא. אולם ממקור זה שבבבלי אפשר גם להסיק שצריך שאותה קבלת מצוות תתבצע בעת הטבילה.²⁰ מן המקורות הראשונים לא התבאר די הצורך מהי מידת התיאום הנדרש בין פעולת הטבילה לפעולת קבלת המצוות, ואם על השתיים להתרחש בעת ובעונה אחת כדי שלגיור יהיה תוקף. כמו כן לא ברור מה היחס בין תביעה זו ובין הסוגיה שלפיה אם טבל לקריו או טבלה לנידותה, אינם צריכים טבילה נוספת בפני בית־דין.

אכן, הראשונים והפוסקים נחלקו בשאלת יישוב הסוגיות השונות ובהבנת תפקידו ומעמדו של בית־הדין בשלבי הגיור השונים, כפי שנראה להלן.

מכל מקום, שני דיונים לפנינו: ראשית, עלינו לברר מהו מעמדו ותפקידו של בית־הדין בתהליך הגיור בכלל, ובעיקר בנוגע לנוכחותו בטבילה, שהיא ה”מכה בפטיש” של תהליך הגיור. שנית, כנגזרת של אותו דיון, עלינו לברר כיצד יתבצע אותו מעמד כאשר מדובר באישה הטובלת לגרותה ולא בגבר. יש להעיר כבר בשלב זה שמן הברייתא האחרונה שהבאנו משמע מפורשות שלגבי טבילת האישה ישנו הבדל במקום עמידתו של בית־הדין. ברור לגמרי שמקום עמידתם של הדיינים בעת טבילתה של אישה שונה מזה שבטבילת האיש, ונשים מטבילות אותה. מסתבר שהיה פשוט לתנאים שצריך

16 יבמות מז, ע”ב.

17 ”האמר ר' יוחנן לתנא תני שלושה”, אולם אפשר לומר שזהו יסוד מחלוקת הראשונים, וראו לעניין זה הרב משה פיינשטיין, אגרות משה, יורה דעה, חלק ב, סימן קכז, ד”ה ”וכן מוכרח מהא”.

18 וכך גם משמע מרברי הרב ישראלי, שו”ת חוות בנימין, כרך ב, סימן סז, סעיפים ט–יב.

19 ספר מצוות גדול, לאוין, סימן קטז.

20 ראו רש”י, יבמות מז, ע”ב, ד”ה ”ומודיעין אותו מקצת מצות”.

להקפיד על צניעותה של הטובלת, אף כי לא ברור לחלוטין היכן בדיוק עומדים אותם תלמידי חכמים ומה מורה המושג "מבחוץ" על מקום עמידתם.²¹

שיטות הפוסקים בנוגע לטבילה בפני בית-דין ולתפקיד בית-הדין

בפרשנות הגאונים לסוגיה הוצגו המקורות מן הסוגיה כחלוקים. כלומר דעת רב אסי שאפשר לסמוך על טבילת נידה כטבילה לגרות היא דעה החולקת על דעת ר' יוחנן הסובר שגר צריך שלושה. במחלוקת זו הכריע הבה"ג שפוסקים כר' יוחנן שבכל מקרה מטבילים לשם גרות, אף אם ידוע שטבילה לנידונה.

והאידנא לא סגי בטבילה דקריו עד דטביל לשום גירות, דקיימא לן (שם מו ב): הלכתא גר צריך שלשה, משפט כתוב בו²² ובוזמננו, אין די בטבילה לקרי עד שיטבול לשם גרות, שכן מקובלנו: הלכה, גר צריך שלושה, משפט כתוב בו.

ואילו בקטע של 'הלכות קטועות', יש דעה הפוכה האומרת שפוסקים כרב אסי, ואישה שטבילה לנידונה אינה צריכה לטבול שוב לשם גרות.

ההוא דקא קרו ליה בר ארמאה אמר ריב"ל מי לא טבל לקריו והיל' גוי שטבל לקיריו וגירות שטבילה לנדתה עלתה להן טבילה²³ [מעשה שקראו לו בן ארמית ואמר על זה ריב"ל שהרי טבל לקריו, והלכה - גוי שטבל לקריו וגירות שטבילה לנידונה עלתה להם טבילה]

אולם הראשונים לא העמידו את שיטותיהם של רב אסי ושל ר' יוחנן כשיטות חלוקות אלא פירשו באופן אחר את היחס בין הדעות והגיעו למסקנות הלכתיות מורכבות יותר.

1. טבילה בפני בית-דין - תנאי הכרחי

על-פי כמה מגדולי הפוסקים, נוכחותו של בית-הדין בטבילה עצמה לא באה רק כדי להעיד על קיום הטבילה, אלא היא תנאי מהותי. לפי שיטות אלו, גם אם ידוע וברור שהגר או הגיורת טבלו מתוך מחויבות להלכה ולקדושת ישראל, אין הדבר מועיל, מפני שלשיטתם מציאותו של בית-הדין בטבילה היא חלק מההליך עצמו, המוגדר כ"טבילה בפני בית-דין". לפיכך, אין בנמצא דרך לבצע את מעשה הטבילה כדין בלי נוכחותו של בית-הדין.²⁴ כאלו הן שיטות הרי"ף, הרמב"ם ואולי גם הרמב"ן, שיימנו להלן.

21 ויש להעיר שכיוון שהשיקול ההלכתי של צניעות מצוי מפורש כבר במקורות הראשונים, אין לדעת מקום להשוואה בין המקרה הזה ובין תחומים הלכתיים שבהם ויתרה ההלכה במפורש על צניעותה של האישה, כגון לגבי אישה סוטה (סוטה א, ה), אבל אפילו שם ראו רמב"ם, משנה תורה, הלכות סוטה, ג, יא, שלא הביא להלכה שאם נקרעו בגדיה, נקרעו) ובדיקת נגעים (נגעים ב, ד; רמב"ם, הלכות טומאת צרעת, ט, יב). במקרה הזה ברור שאחד השיקולים המובנים בסוגיה הוא צניעותה של האישה המתגיירת.

22 ספר הלכות גדולות, סימן ח - הלכות מילה, עמ' קנב. מהד. הילדסהיימר, הוצאת "מקיצי נרדמים" ירושלים תשל"ב

23 גנוי קדם, חלק ה, ירושלים תרצ"ד, עמ' 156. דרכם של הגאונים היא להותיר את הסתירה על כנה ולהכריע במחלוקת בין הסוגיות, שלא כדרך הרגילה אצל הראשונים, שנוהגים ליישב את הסתירה ולהציע, במידת האפשר, פתרון הרמוניסטי. וראו ע' פוקס, 'על דרך ההכרעה', סוגיות במחקר התלמוד, ירושלים תשס"א, עמ' 100.

24 בדומה למעמדו של בית-הדין בכל הנוגע לקידושין ולחליצה לצורך קיום הדבר.

הרי”ף מתאר את הקושי שתואר לעיל בפענוח היחסים שבין הסוגיות והוא, בדרכו, מיישב את הפערים ביניהן:²⁵

אמר רב אסי: מי לא טבלה לנדתה? [וכי לא טבלה לנדתה?] ההוא דהוון קרו ליה בר ארמאי, אמר רבי יהושע בן לוי מי לא טבל לשם קריו? [אותו אדם שהיו קוראים לו “בן ארמי”, אמר רבי יהושע בן לוי: וכי לא טבל לשם קריו?]

סוגיא דשמעתא הכין הוא [מהלך השמועה כך הוא, כלומר וכך הלכה]. ואי קשיא לך ההיא דרבי יוחנן דאמר: ‘גר צריך שלשה’ מאי טעמא? משפט כתיב ביה! וקיימא לן דהלכתא היא [ואם קשה לך ממאמרו של ר’ יוחנן שאמר: “גר צריך שלשה” מטעם שכתוב בו “משפט”, ומקובלנו שהלכה כמותו?]

לא קשיא, הא דרב אסי ודרבי יהושע בן לוי דיעבד הוא, דלא פסלינן לבריה, הואיל וטבל לשם קריו. דאי לאו גיורא הוא לא הוה טבל לשם קריו [לא קשה, זו של רב אסי ושל רבי יהושע בן לוי היא בדיעבד, שאין פוסלים את בנו, הואיל וטבל לשם קריו. שכן אם לא היה גר, לא היה טובל לשם קריו].

והא דר’ יוחנן לכתחילה, דלא נהגינן ביה מנהג גר, ולא מנסכינן ליה בת ישראל עד דטביל בפני שלשה [וזו של ר’ יוחנן היא לכתחילה, שאין נוהגים בו מנהג גר, ואין משיאים לו בת ישראל עד שיטבול בפני שלושה].

לפי דברי הרי”ף טבילה לנידות ולקרי מעידה על שמירה על אורח חיים יהודי, ומשמעה שהתקיימה טבילה לשם גרות. אולם הכרה בטבילה כזו תופסת רק בדיעבד. לכתחילה יש צורך בטבילה בפני בית-דין. הנגזרת ההלכתית המעשית היא שאין משיאים גר כזה כיוון שהשאתו על-פי אותה טבילה היא פעולה לכתחילה, וזו מצריכה טבילה כדין בפני בית-דין.²⁶

בהמשך פוסק הרי”ף את דברי ר’ יהודה להלכה, שגר צריך שיתגייר בפני בית-דין: ...תתנו רבנן ושפטתם צדק בין איש ובין אחיו ובין גרו מכאן א”ר יהודה גר שנתגייר בבית דין הרי זה גר בינו לבין עצמו אינו גר.

כמו כן מביא הרי”ף את דברי הגמרא לגבי אופן הטבילה בפני בית-דין ככתבם וכלשונם להלכה:

תנו רבנן... ושני תלמידי חכמים עומדין לו על גבו, שמודיעין אותו מקצת מצות קלות ומקצת מצות חמורות. טבל ועלה הרי הוא כישראל לכל דבריו. ואשה, נשים מושיבות אותה במים עד צוארה, ושני תלמידי חכמים עומדים לה מבחוץ, שמודיעין אותה מקצת מצות קלות ומקצת מצות חמורות.

העולה מדברי הרי”ף, שטבילה שלא בפני בית-דין, בייחוד אם מדובר בטבילה שהיא חלק מניהול אורח חיים יהודי, יש בה כדי להעניק לאדם מעמד (סטטוס) של יהודי

25 רי”ף, יבמות טז, ע”א – טז, ע”א בדפי הרי”ף.

26 וראו דעת ה’נימוקי יוסף’, טז, ב בדפי הרי”ף, ד”ה ‘מי לא טביל לקריו’, שמקשה שלכאורה משמע מהסוגיה ברף מו, ע”ב שהבאנו כאן שאף-על-פי שלא טבל בפני בית-דין – טבילתו טבילה. והוא מתרץ בשם אחרים שאכן, אם קיבל עליו עול מצוות בפני בית-דין והודיע להם שהוא עומד לטבול וטבל שלא בפניהם, בדיעבד גיורו תופס. הוא עצמו דוחה תירוצו זה ומחמיר עוד יותר מן הרי”ף וסובר שאם לא טבל בפני שלושה, כאילו לא מל.

לצרכים האישיים שלו וכדי להכשיר את ילדיו, אולם אין להשיאו ליהודים לכתחילה, ולעניין זה יש צורך בטבילה בפני בית-דין.

הרמב"ם הולך בעקבות הרי"ף וכותב במפורש שהטבילה צריכה להתקיים בפני בית-דין של שלושה.²⁷ הרמב"ם קובע שגם בדיעבד אין הטבילה תופסת אם נעשתה שלא בפני בית-דין.²⁸

בהמשך²⁹ פוסק הרמב"ם ביחס לאישה שידוע שהיא נוהגת בדיני ישראל וטובלת לנידותה, שהיא מוחזקת כגיוורת, אולם היא מנועת חיתון כל עוד אין היא טובלת בפני בית-דין, כעמדת הרי"ף.³⁰

הרמב"ן אף הוא נוקט אותה גישה פרשנית³¹ וגורס כי לכתחילה צריך בית-דין של שלושה גם לטבילה, אף שבדיעבד יהיה גר כשר אם קיבל מצוות בפני בית-דין ולא טבל בפניהם. אולם לכתחילה אין זה גיור, ולכן יישאר פסול חיתון עד שיטבול בפני בית-דין.

בהמשך דבריו מעלה הרמב"ן קושי על הפרשנות הזאת ומעיר שאת הסוגיה שלפיה יש להכיר בטבילת אישה לנידותה כטבילה לגרות, קשה לפרש באופן מצומצם ולומר שהיא מעידה רק על הכרתה של האישה בתהליך גיור וקבלת מצוות, שאם לא כן היה אפשר לציין את שמירת השבת של אותה גיורת או מצוות אחרות שקיימה. העובדה שמציינים דווקא טבילה מעידה שהסוגיה רצתה להכיר באופני טבילה חלופיים. ואלו דבריו:

והרמב"ם הספרדי ז"ל כתב כלשון הזה: גיורת שראינוה בדרכי ישראל תמיד, כגון שתטבול לנדתה ותפריש מעיסתה תרומה, וכן גר שנוהג בדרכי ישראל שטבל לקרויו ועושה כל המצות, הרי אלו גר צדק, ואע"פ שאין שם עדים בפני מי נתגיירו.

ואף על פי כן, אם באו להתערב בישראל אין משיאין אותן עד שיביאו עדים או שיטבלו בפנינו, הואיל והוחזקו גוים. ונראה שבא לפרש כן זו השמועה.

ודברי תימה הם, דא"כ הו"ל למימר מי לא שמר שבת אחת, ולא לימא מי לא טבל לקרויו, דיותר היה לו קל לידע ששמר שבת או נהג מצות מן הטבילה, שהרבה שלא טבלו לקרויו מעולם. ועוד, מדאמרינן אטבלה לה היא גויה לשום אינתתא משמע דהכי הוה עובדא ודאי, דלא אטבלה אלא לשום אינתתא, ואפ"ה אכשרה משום האי טעמא, דמי לא טבלה לנדתה?

ובירושלמי במסכת קדושין ב' האומר אלא ר' יהושע בן לוי כהדא דתני בר קפרא גר שמל ולא טבל הרי זה כשר שאין גר שלא טבל לקרויו. וקשיא, עלתה לו טומאה קלה מטומאה חמורה? אמר ר' יוסי בר בון: מכיון שזו וזו לשם קדושת ישראל עלתה לו ע"כ. ויש לנו בו סמך לדברינו.

27 רמב"ם, הלכות איסורי ביאה, יג, ו.

28 שם, הלכה ז.

29 שם, הלכה ט.

30 פירושם של הרי"ף ושל הרמב"ם לסוגיה מיבמות מה, ע"ב הנותנת לגיטימציה להכרה בטבילת נידה או טבילת בעל קרי כטבילה לגרות, הוא פירוש מצמצם המדייק מן המילים "יכילנא לאכשורי בה ובברתא", דהיינו ניתן להכשיר אותה ואת זרעה אך לא להשיאה לכתחילה.

31 חידושי הרמב"ן, יבמות מה, ע"ב.

הרמב”ן מצטט את הרמב”ם ומסביר שדבריו הם למעשה פירוש ללשון הגמרא ”מי לא טבל לקריו“, שהטבילה הזאת משמשת רק עדות על קיום אורח חיים יהודי, ומכאן נובעת חזקת גרות של האדם שמועילה לבניו. אולם אין היא מספיקה לו עצמו להוציאו מחזקת גויות שבא ממנה, ועל כן יש לחזור ולהטבילו. הרמב”ן חולק על כך וטוען שאילו היה מדובר בקיום אורח חיים יהודי כעדות לחזקת גיור, היה אפשר להשתמש בדוגמאות שכיחות יותר, כגון שהאדם הזה נראה שומר שבת. טבילת קרי אינה דווקא מן הדברים המצויים אפילו אצל שומרי מצוות. לכן נראה שהגמרא התכוונה שהטבילות הללו עצמן, טבילת האיש לקריו וטבילת האישה לנידותה, אינן עדות לדבר אחר, אלא הן עצמן נחשבות לצורך הגיור אף-על-פי שלא נעשו בבית-דין. וכך משמע לו גם מלשון הירושלמי.

מסוף דבריו של הרמב”ן עולה אפוא שהוא חזר בו, ככל הנראה, מהתפיסה הפרשנית המצמצמת וסבר שאם ידוע שמדובר באישה שטבלה לנידותה, נתפסת טבילה כזו כבעלת ערך מעבר להיותה עדות על שמירת המצוות, והיא תקפה גם לצורכי גיור, ואף מתירה לה נישואין, שהרי זה עיקר עניינה של טבילת הנידה. האחרונים לא הבינו כך את דברי הרמב”ן אלא גרסו שתפיסתו הפרשנית-הלכתית של הרמב”ן היא כדעת הרי”ף והרמב”ם,³² וצריך עיון.

לסיכום, אנו רואים שלפי שיטת הרי”ף והרמב”ם אם ודאי טבל, אולם לא בפני בית-דין, ואם הייתה קבלת מצוות בפני בית-דין, אי-אפשר לפסול את גיורו; מעמדו יהיה כשל יהודי, ואף זרעו אינו נפסל, אלא שאין משיאים אותו לכתחילה ליהודים. זוהי גישה פרשנית אחת. הרמב”ן, לעומת זאת, הולך בדרך פרשנית דומה אך נראה שהוא סובר שטבילה כזו מועילה אף להשיאם ליהודים. מנגד קיימת גם שיטתו המחמירה של בעל ה”נימוקי יוסף”³³ שטבילה שלא בפני בית-דין אינה נחשבת כלל, גם לא בדעבד ולשום עניין שהוא.

2. טבילה בפני בית-דין אינה מעכבת

לעומת גישתם של הרי”ף והרמב”ם שהוצגה כאן ישנה אסכולה שלמה של ראשונים הסוברים שטבילה שלא בפני בית-דין יכולה להועיל אם ודאי הוא שטבל ואם הייתה קבלת מצוות בפני בית-דין בנפרד מן הטבילה. לפי הגישה הזאת יש לומר שטבילה היא אמנם רכיב הכרחי של הגיור, אולם תפקידו של בית-הדין בעניין הטבילה נועד לצרכים ”ראייתיים“ ופונקציונליים בלבד. דהיינו מוטל עליו לוודא שאכן התקיימה טבילה ואולי גם שהיא נועדה לקבלת מצוות. בפועל, המשמעות של תפיסה זו היא שנוכחות בית-הדין אינה מעכבת ואין היא חלק בלתי נפרד מהטבילה. כך למשל, שיטת התוספות³⁴ היא שמי שקיבל מצוות וטבל, גם אם לא בפני בית-דין, גרותו תקפה לכל דבר ועניין:

נראה דוקא בקבלת מצות הוא דבעינן ג' אבל בטבילה בחד סגי' [מספיק] אם כבר קיבל עליו המצות.

32 ראו למשל, בית יוסף, יורה דעה, רסח, ג (א), ד”ה וכל ענייניו שם בסוף דבריו. וכן בשו”ת משפטי עוזיאל, יורה דעה כרך א, סימן יג..

33 לעיל, הערה 25.

34 תוספות, קידושין סב, ע”ב, ד”ה גר’.

ראיית התוספות היא מן הסוגיה ביבמות, שממנה משמע שטבילה לקריו מספיקה, והיא ודאי לא נעשית בפני שלושה. כמו הרי"ף, גם הם מתקשים בפסקו של ר' יוחנן, אלא שהם מתרצים את הסתירה בכיוון ההפוך:

ויש לומר דודאי למצוה בעינן שלשה אבל לא לעכב אי נמי י"ל דהא דבעי שלשה היינו טעמא משום קבלת מצות... ויש לומר, ודאי למצוה צריך שלושה, אבל אינו מעכב. או גם יש לומר שזה שצריך שלושה טעמו הוא משום קבלת מצוות]

לשיטת התוספות, יש לומר שהדרישה שחברי בית-הדין יהיו נוכחים בטבילה אינה מעכבת והגיון תופס אם התקיימו כל הדרישות. לחלופין קובעים התוספות שנוכחות בית-הדין נדרשת לצורך קבלת מצוות.³⁵ עדיין לא ברור אם נוכחותם לצורך קבלת מצוות היא הכרחית או שגם היא בגדר נוכחות נסיבתית שבמקרים מסוימים אפשר לוותר עליה.

גם הרא"ש³⁶ קובע במפורש ובאופן חד-משמעי שהטבילה יכול שתיעשה שלא בפני בית-דין, ונוכחות בית-הדין אינה מעכבת; עיקר העניין הוא לוודא שהייתה טבילה "וכיון שידוע לכל שטבילה – כאילו עומדים שם דמי".

אף המרדכי³⁷ כותב במפורש שנוכחות בית-הדין בשעת הטבילה נדרשת רק לכתחילה, אולם בדיעבד די אם הייתה קבלת מצוות בפני בית-דין.

בעקבות בעלי התוספות והרא"ש פוסק ה'טור'³⁸ להלכה שבדיעבד הטבילה אינה חייבת להיעשות לפני בית-דין והוא מפקיע אותה מכל הכללים החלים על הליך שיפוטי. לפיכך, הטבילה אינה חייבת להיעשות ביום ויכול שתהיה בלילה ויכולה להיות בפני שניים ולא בפני שלושה.

עם זאת יש להעיר שאף-על-פי שה'טור' מיתר את נוכחות בית-הדין בדיעבד, עדיין הוא מצריך נוכחות שניים. גם ה'שולחן ערוך'³⁹ פסק באופן דומה. ייתכן שכוונתם היא שאין לוותר על היבט העדות שיש בכך. לענייננו, בהנחה שנשים פסולות לעדות, ייצור התנאי הזה בעיה דומה לזו שיוצר הצורך בנוכחות בית-הדין בטבילה.

ברם, ייתכן שעדיין יש מקום לדון שמא אין מדובר כאן בעדות חמורה של דיני נפשות וממונות אלא בנאמנות באיסורים. ואכן, בהגהות המרדכי⁴⁰ הוא העיר שאותם שניים יכולים להיות קרובים, ומשמע שאין צורך בעדות משפטית אלא די בדיעה על הטבילה. הש"ך סבר שאפשר להסתפק בטבילה בפני אחד בלבד,⁴¹ והב"ח⁴² אף הוא העיר על ה'טור' ברוח זו אך הרחיק עוד קצת ואמר: "ומה שכתב רבינו שמל וטבל בפני

35 לשיטה זו יש לומר שדרשת "משפט" מוסכת על קבלת מצוות בלבד. וראו באגרות משה, יורה דעה, ב, קכז, ד"ה 'ויש גם טעם' שמסביר שיש היגיון מסוים בטענה שהצורך בבית-דין הוא למתן תוקף ולסידור הדברים והוראתם ולא לעדות על מעשה זה או אחר.

36 רא"ש, יבמות, פרק ד, סימן לא.

37 מרדכי, יבמות מב, א, אות לג.

38 טור, יורה דעה, סימן רסח.

39 שולחן ערוך, יורה דעה, רסח, ג. והסכימו לדבריו הרמ"א וה'פתחי תשובה' שסייג את הדין למקרה של טבילה גר קטן שחייבת להיות בפני בית-דין.

40 שם.

41 ש"ך שם, וכן ראו דברי התוספות (לעיל, הערה 33).

42 ב"ח, יורה דעה, רסח, ד"ה 'וכל עניניו'.

שנים לאו דווקא שנים, דאפילו באישה אחת נמי כשר בדיעבד, כדמשמע מהני עובדי (מן המעשים המוזכרים) דפרק החולץ דאמר מי לא טבלה לנידתה.”

סיכום השיטות והצגת הקשיים

אפשר לסכם ולומר שיש שתי גישות מרכזיות בשאלה אם נוכחות בית־הדין בטבילה היא הכרחית.⁴³ השיטה האחת גורסת שזהו תנאי הכרחי, והשנייה גורסת שאין זה תנאי הכרחי באופן מוחלט, וטבילה שנעשתה שלא בפני בית־דין תופסת בדיעבד ואינה מטילה כל דופי בגיור. אמנם נכון, מדובר במקרי דיעבד ולא בהוראה לכתחילה. אולם אפשר בהחלט להסיק מכאן שלשיטה זו, מעמדו של בית־הדין בעת הטבילה לכתחילה אינו מהותי – אין הוא חלק מההלך עצמו, אלא הוא נסיבתי וראייתי. ולכן מן הראוי לדעתי לשוב ולעורר את הדיון באשר למידת הצורך שבנוכחות הדיינים בטבילתן של הנשים לגרות בזמן הזה. אולי אפשר למצוא תחליף ראוי לנוכחותו של בית־הדין במהלך טבילתה של אישה, שהרי עיני כול רואות שהמצב הנוכחי אינו ראוי ואינו הולם לא את בית־הדין שמתבזה בכניסתו למרחץ המיועד לנשים, ולא את כבודן וצניעותן של הנשים הטובלות.

בהקשר זה יש לחזור ולבחון מהו ההסדר שנקבע במקורות למקרה של טבילת נשים לגרות. נראה שהברייטא עצמה, כאשר היא דנה בטבילת האישה לגרות, מבחינה הבחנה ברורה בין טבילתה של האישה לטבילתו של האיש: אצל האישה נאמר כי תלמידי החכמים הם מבחוץ והנשים הן אלו שמושיבות אותה עד צווארה במים. ההפרדה הזאת המופיעה במפורש בברייטא מתבקשת לחלוטין, ויש גם לפרשה בהתאם למציאות המשתנה ולברר בכל מקרה לגופו מה הן הוראות ההלכה כשהן מיתרגמות לתנאים בימינו. יש לעמוד על מקומו המדויק של ”מבחוץ”, והדעת נותנת שאינו דומה ”מבחוץ” של נהר ל”מבחוץ” של בית מרחץ.

ציון כי הפרשנים שהוזכרו לעיל ואשר עסקו בטבילת גרים לא הברילו ממש בין טבילת נשים לטבילת גברים, אלא דיברו באופן כללי על טבילה וקבעו שלכתחילה בית־הדין חייב להיות נוכח בעת הטבילה. הפוסקים והפרשנים לא מצאו לנכון להעלות את שאלת הרגישות הנצרכת כאשר מדובר באישה במקווה ולא דנו בשאלה זו לכאן או לכאן. לפיכך התמונה המתקבלת מדבריהם היא שבית־הדין צריך להיות נוכח אף בטבילת אישה לצורכי גרות, וההנחה ההלכתית המסתמנת בקריאה פשוטה היא כי הנשים שמושיבות את האישה עד צווארה במים משמשות לכל הפחות חיץ אנושי בין הטובלת ובין הדיינים כדי לשמר ככל האפשר את צניעותה של הטובלת. למיטב ידיעתי, לא בכל מקרה מקפידים על כך כיום, ואין לבית־הדין הנחיה ברורה בעניין זה.

למרבה הפליאה יש מקור קדום האומר את הדברים מפורשות: **”האיש מטביל את האיש, והאשה מטבילת את האשה אבל לא את האיש”** (מסכת גרים, פרק א, הלכה ד). מקור זה יכול היה לשמש השראה פרשנית לפוסקים הבאים אחריו, אבל משום מה הוא לא נעשה כזה. ובאמת צריך לתהות מדוע לא הובא מקור זה בדיוניהם של

43 בדומה לכך ישנו דיון בשאלת הנוכחות של בתי־הדין במילה לשם גרות אצל המתגייר הגבר. ועיינו ברוך השולחן, יורה דעה, רסח, ג המסכם את השיטות השונות.

כל הראשונים בסוגיה זו.⁴⁴ העניין המפתיע הוא שבכל המקורות הפרשניים הללו, תיאור ההטבלה של נשים לגרות הוא למעשה ציטוט מדויק של האמור בבבליא "נשים מושיבות... שני תלמידי חכמים מבחון..." ואין בו כל רמז לתיאור מציאותי מתקופתם של הפרשנים שיכול להבהיר כיצד התבצע הדבר בפועל או מהי המשמעות של המושג "מבחון" בהקשר הזה. כך גם אין התייחסות לשאלה מהי חלוקת התפקידים המדויקת בין הגברים- תלמידי החכמים ובין הנשים המושיבות את האישה במים. הדעת נותנת שבאירופה הנוצרית של ימי הביניים וכן בתפוצות אחרות באותה תקופה לא היו גיורים דבר נפוץ כל כך, ומסתבר שהראשונים לא נאלצו כלל להתמודד עם הלכות הגיור הללו באופן ממשי ומעשי. ונראה לי שאכן, מתוך שלא דנו כלל באופן הטבלת נשים לגיור, אלא רק במעמדו של בית-הדין לעניין גיור, לא הגיע מקור זה ממסכת גרים לדיון. העדרו של מקור זה מן הדיון יש בו כדי לתמוך בטענה שבעצם הנושא לא נדון עד תקופה מאוחרת, ונראה שקשה להפיק מן הראשונים ראייה חד-משמעית לכאן או לכאן בעניין הטבלת נשים לגיור.

ברומה לכך, ב'שולחן ערוך' וב'טור' נרשמו הלכות אלו בצמוד להלכות עבדים שאף הן היו הלכות שהשכיחות המעשית שלהן הלכה ופחתה במשך הדורות. ב'ערוך השולחן' מצויים דיני גרות תחת הכותרת הממחישה היטב את טיעוננו: "דיני גרים בימים הקדמונים ובמדינתנו אין לנו רשות לקבל גרים מדינא דמלכותא".⁴⁵ מעדויות עקיפות ומהשו"תים המאוחרים המעטים שדנו בנושא הזה עולה במפורש כי לא בכל מקום היה נהוג להטביל נשים בנוכחות בית-דין.⁴⁶

טבילת אישה לגרות בפני בית-הדין

השאלה המפורשת לגבי מקומו של בית-הדין בטבילת נשים לגרות עולה רק בשו"תים בני זמננו. וכך מספר הרב עוזיאל:⁴⁷

בהיותי משרת בקדש בעוב"י [עיר ואם בישראל] סאלוניקו⁴⁸ יע"א נשאלתי אם אפשר להכשיר טבילת הגיורת שלא במעמד בית דין כי היות ומקוה טהרה

44 וראו שם הלכה א שבה אין הבחנה בין איש לאישה בהודעת המצוות, ולא ברור מה אפשר ללמוד מכך. ברור שלגבי הטבילה הקפידו להבחין בין איש לאישה, דבר שאינו מודגש לגבי קבלת המצוות. האם אפשר להסיק מכך שקבלת המצוות נעשית בנפרד לפני בית-הדין, גם אם סמוך לטבילה, או שמא גם קבלת המצוות נעשית לפני נשים?

45 ערוך השולחן, יורה דעה, רסח, ודווקא הוא מנסה לפרש שם את הברייא. ברור מדבריו שהוא אינו מתמודד עם מציאות מוכרת.

46 לדוגמה, פסקתו של הרב עובדיה מבוססת על המציאות שפגש כשהגיע למצרים, שהדיינים אינם נכנסים לבית הטבילה כשמטבילים נשים לגיור. לא ברור עד כמה המנהג להטביל נשים בפני בית-דין היה רווח בכל מקום או כיצד נהגו בפועל. כך גם ה'מנחת יצחק' (חלק ד, סימן לד) וה'אגרות משה' (יורה דעה, חלק ב, סימן קכז) בתשובותיהם עוסקים בנוהג שהתגבש באנגליה (לונדון ומנצ'סטר) בנוגע להטבלת אישה: הדיינים אינם נמצאים בחדר הטבילה ממש אלא בחדר אחר.

47 שו"ת משפטי עוזיאל, כרך א – יורה דעה, סימן יג.

48 תודתי נתונה לר"ר גילה הדר ששיתפה אותי במסקנות שעולות ממחקרה שגם בסלוניקי לא הייתה מסורת ברורה של גיור. לרבריה, חוק ההמרות לא אפשר כלל המרת דת, ובכלל זה המרה ליהדות, והיו מקרים שבהם רבי יעקב מאיר, שקדם לרב עוזיאל בתפקיד רבה של סלוניקי (ולאחר מכן כראשון לציון), שיתף פעולה עם המטרופוליט היווני בניסיון להניא נערה יהודייה מלהמיר את דתה ולהינשא לנוצרי. המאמצים הוכתרו בהצלחה, ועוד חמש בנות שחשבו להתנצר חזרו בהן, בעיקר בשל הקשים שהערים המטרופוליט היווני אשר העביר את הנערות לידי הרב הראשי. הסבר היסטורי נוסף לכך שהבעיה צצה רק בימיו של הרב עוזיאל יכול להיות נעוץ בעובדה שהמרחץ היה ממוקם

נמצא במרחצאות של לא יהודים ובו מתרחצות תמיד גם נשים לא יהודיות וזילותא גדולה היא לבית דין להכנס במרחץ זה והוא דבר זר לעיני הרואים ולכן עלי שמו פניהם לתקן הדבר להבא שטבילת גיורת תוכל להעשות שלא במעמד בית דין, נעתר לבקשתם שמצאתיה נחוצה והכרחית אמרתי לברר הלכה זו בסיעתא דשמיא.

בבואו להתיר טבילה שלא בנוכחותו של בית־דין סוקר הרב עוזיאל את השיטות ההלכתיות השונות והוא מנסה אפילו לדייק בשיטת הרי”ף שכל עניין עמידת בית־הדין אצל הטובל נצרכת אך ורק לעניין של וידוא העובדה שבצד הטבילה ישנה קבלת מצוות. לפיכך אין כל צורך שהטבילה עצמה תיעשה לפני בית־הדין.

ועדיין אני אומר שאף להרי”ף והרמב”ם מה שצריך מעמד בית דין לטבילת הגר הוא משום קבלת מצות, דאין סברא לומר שבית דין ילכו לעמוד בשעת הטבילה רק לשם הסתכלות אלא לפי שקבלת עול מצות של הגר אינה ראויה להעשות אלא על ידי בית דין והואיל וטבילה בלא קבלת מצות אין בה כל חשיבות לענין זה לכן צריכה להיות הטבילה וקבלת מצות בבת אחת ובפני בית דין, אבל אם קדמה קבלת מצות לטבילה, והלך וטבל בפני שני עדים הוי גר גמור אפילו לכתחילה להכניסו בקהל ישראל...

הרב עוזיאל מסיק אפוא שגם לשיטות הרמב”ם והרי”ף, אם תיפתר שאלת קבלת המצוות, יתפוס הגיור גם ללא נוכחות בית־הדין. את שיטת הרמב”ן הוא מיישב באופן אחר, שאי־אפשר לוודא שאכן הייתה קבלת מצוות בזמן הטבילה שלא בפני בית־דין שמא תתחרט אחר כך, ולכן על בית־הדין להיות נוכחים בשעת הטבילה: וצריך לומר ברעתו שהוא סובר דחישין שמא נמלך וטבילתו שלא בפני בית דין לא היתה לשם גירות בקבלת כל המצוות.

עולה מכך כי לפי הבנתו של הרב עוזיאל, נוכחות בית־הדין אינה חלק מהטבילה עצמה לפי אף אחת מן השיטות. למסקנה הוא פוסק שיש לסמוך על הדעות שמקלות בדיעבד, ולאמצן לכתחילה בכל מקרי גיור של נשים:

ובכל זאת אני אומר לע”ד שבנדון דידן אפשר לנו לסמוך על דעת מרן ורמ”א והמרדכי משום שלא תנעול דלת בפני גרים.⁴⁹

והוא מנמק את הפסק כך:

הואיל ובבית המרחץ שבו המקוה נמצאות תמיד נשים שמתרחצות בו ועמידת בית דין על ידי הטובלת גורמת לזות שפתים מצד הנשים המתרחצות ומצד הקהל והואיל ומצד הדין והמוסר לא הותר לכל אדם, ומכל שכן לרבני ישראל, להכנס לתוך מרחץ של נשים בשעה שהן מתרחצות שהרי גם בגיורת עצמה נשים מושיבות אותה במים עד צוארה והדיינים מבחוץ ומודיעים אותה מצות קלות וחמורות כשהיא יושבת במים ואח”כ טובלת בפניהם והם מחזרים פניהם ויוצאים כדי שלא יראו אותה כשתעלה מן המים (יו”ד רס”ח סעיף ב’) הרי שלא

באזור היהודי בכיכר היהודים בסלוניקי, אולם לאחר השרפה הגדולה היה מעבר של נוצרים לאזור הזה, ואז צצה בעיית הטבילה במרחץ שרוחצות בו גם נשים לא יהודיות.

49 מקור המושג בתוספות יבמות מו, ב ד”ה ‘משפט’ בסוף דבריו.

הותר לדיינים להסתכל בה לא קודם טבילתה ולא אחריה כשהיא אינה לבושה כראוי, וכאשר נכנסים אל המרחץ שיש בו נשים אחרות שמתרחצות או אפילו מתלבשות לא ימלט דבר זה שלא במתכוין, וכיון שכן נעשתה טבילת גיורת במעמד בית דין לדבר שאי אפשר, ובמקום שאי אפשר כזה קרוב הדבר לומר שלכל הדעות מהניא טבילתה שלא בפני בית דין אפילו להשיאה לישראל.

הרב עוזיאל מוסיף ומתקן תקנה ששלוש נשים ישראליות תעמודנה בפני בית־הדין עם הגיורת ותשמענה קבלת מצוות ממנה. אחר כך יצווה בית־הדין על הנשים ללכת ושהגיורת תטבול בפניהן בתור שליחות בית־דין, והנשים תזכרנה לה קבלת המצוות בשעת הטבילה. באופן הזה, מציאותן של הנשים מחליפה את נוכחות בית־הדין והרי זה בפני בית־דין ממש.

וכדי למצוא היתר יותר מרווח אומר אני לתקן שתעמוד הגיורת בלית שלש נשים ישראליות לפני בית דין ובית דין יודיעו לה מצוות קלות וחמורות וענשן כדין וכהלכה, ואחרי קבלתה עול מצוות יצוו עליה שתלך תיכף עם הנשים שאתה בבית דין, לטבול בפניהן בתור שליחות בית דין ולשם קבלת היהדות וכל מצוותיה וכן יאמרו לה הנשים בשעת טבילתה ובוזה נראה לע"ד שטבילתה כשרה לכתחילה לכל הדעות.

גם ר"ש סלאנט⁵⁰ הורה בתשובותיו להקל בשעת הדחק, "שאינ רשות לאנשים להיכנס בבית הרחצה", ופסק ש"הרבנים יעמדו מחוץ לבית הרחצה, ופנימה יכנסו הנשים הכשרות... שיטבילו להאשה הגיורת כדין תורה, וידעו כי השלושה תלמידי חכמים עומדים סמוך לגבול, שיכולים להכנס ודעתם עליהן, ואחר הטבילה יגידו בפני התלמידי חכמים השלושה שטבלה כדין תורה".

גם ה'מנחת יצחק'⁵¹ סבור שאפשר לסמוך על נשים יהודיות כשליחות בית־דין לעניין הזה והוא מפתח אף יותר את אופי הנאמנות ההלכתית של נשים הנשענות על הכלל שעד אחד נאמן באיסורין,⁵² וכיוון ש"בידה" – מותר.⁵³ ובוודאי נכון הדבר במקרה הזה שבית־הדין עומד מבחוץ ועבידא לאיגלויי [והדבר עלול להתגלות] אם לא תטבלנה הנשים את הגיורת:

ובנוגע לנאמנות האשה, דן כהד"ג [כבוד הדרת גאונו] מטעם מילתא דעבידא לגלויי, והביא לזה מדברי הנובי"ק (א"ע סי' נ"ה), ויש לדון בזה גם משום שבידה... והב"ד שומעים קול טבילתה, ומה שהאשה המפקחת מזהירה לטבול היטב, ואומרת בקול רם להב"ד, שהגיורת טבלה כראוי, והיא עכשיו תחת המים, והב"ד יכולים לכנס ולראות אם האמת עמה... י"ל דנחשב להב"ד כמו ידיעה בלא ראייה... ובוזה ניחא מה שכתבו הפוסקים (ביו"ד סי' רס"ח), דצריך עדים על טבילת גרים, אף אם נאמר דב"ד א"צ בדיעבד... והא דהגר אינו נאמן אף דהוי בידו, זה פשוט...

50 ספר תורת רבינו שמואל סלאנט, בהוצאת הרב ניסן אהרן טוקצ'ינסקי, ירושלים תשנ"ח, כרך א (אורח חיים, יורה דעה), סימן כט.

51 שו"ת מנחת יצחק, חלק ד, סימן לד.

52 וראו לעניין זה מאמרי, "עד אחד נאמן באיסורין" או, על קוצו של ד', גרנות, 3 (תשס"ג) עמ' 41-59.

53 אחד התנאים לנאמנות של עד אחד הוא שיש בידו היכולת לתקן את המצב האיסורי. וכך הוא הדבר במקרה שלנו: הטבילה היא מעשה אפשרי ולכן נאמנים עליה. וראו הרחבה במאמרי שלעיל.

וכ”ז אם אנו מסתפקים על עיקר הטבילה, אבל היכא דהב”ד עומדים מבחוץ, ויודעים בודאי שירדה להמים לטבול, וציותה להאשה המפקחת לראות שתטבול כהוגן, שוב נחשב לאשה העומדת על גבה, כמו בידה ונאמנת כנ”ל.
...וכ”ז יש לצדד, דשייך גם באשה יהודית, שהתמנתה מאת הב”ד, להיותה מפקחת, שהיא נאמנת מטעם בידה, ושייך בה חזקה של יח עושה שליחותה, ובצירוף כל המבואר לעיל, יש מקום לומר – בדרך אפשר – דהוי להב”ד ידיעה בלא ראייה.

בסוף דבריו ה’מנחת יצחק’ שב ופוסק שלכתחילה טבול בחלוק, בעקבות פסיקתו של הרב עובדיה שתובא להלן. אולם הוא מציין שבעצם גם טבילה בחלוק תופסת רק בדיעבד.⁵⁴ לפיכך טבול שוב ללא בגדים בצאת בית־הדין ובפני אישה יהודייה. ומכאן, יש לשאול, מה ראינו להעדיף דיעבד זה של טבילה בחלוק מדיעבד זה של טבילה שלא בפני בית־דין? ואיך נעדיף זאת על פני לכתחילה של טבילה בפני נשים שהן שליחות בית־הדין?

ר’ משה פיינשטיין דן בשאלה שנשלחה אליו מלונדון בדבר טבילת אישה בפני בית־דין.⁵⁵ הוא מכריע שבית־הדין הוא חלק מן ההליך המשפטי ממש ולפיכך אינו מתיר טבילה שלא בפני בית־הדין. אולם בהוה אמינא הוא עומד על השוני בין תפיסת נוכחות בית־הדין בשעת הטבילה כחלק מן ההליך ובין התפיסה שאינה רואה בבית־הדין חלק מן ההליך ונוכחותו בזמן הטבילה נדרשת רק לצורך ראייתו. מדבריו עולה מפורשות שאם אין אומרים שיש הכרח שבית־הדין יראו את הטבילה, אזי כיוון שמדובר בדבר שיש בו חוסר צניעות – ודאי שהוא אסור.

אבל לא מסתבר זה שאם אינו עיכוב בחשיבות הב”ד לא היו מצריכים שיראו הטבילה בגיורת שבכל אופן אין זה דרך צניעות...

וממאי נפשך, ממשיך ואומר ר’ משה פיינשטיין, אם הטבילה בפני בית־דין נצרכת הרי לא יועילו כל מיני מעשי כיסוי. בית־הדין צריך לראות את הטבילה.⁵⁶ על כל פנים משמע מדבריו שנוכחות בית־הדין בטבילת נשים לגיור היא קולא עצומה בדיני צניעות, ועל כן יש לתמוה, מדוע אנו מחמירים כדעת הרמב”ם והרי”ף בענייני הגיור ומקלים בדיני צניעות? ומדוע אין אנו סומכים על הרא”ש, ה”טור, התוספות וה’שולחן ערוך’ ומחמירים בענייני צניעות – בפרט שאפשר להחמיר בשני העניינים כאחד באמצעות מינוי נשים כשליחות בית־דין?

הרב עובדיה יוסף נדרש אף הוא לשאלה דומה.⁵⁷ השאלה עסקה בנוהג המקובל במצרים, שהאישה טובלת בפני אישה והדיינים אינם עומדים בבית הטבילה אלא בחדר סמוך מחוצה לו, ומשם הם מודיעים למתגיירת מקצת מצוות קלות וחמורות. הרב עובדיה מציין שלטענתם היום המים במקוואות צלולים ולכן לא יעלה על הדעת שבית־הדין יעמוד בתוך בית הטבילה ממש כיוון שגופה של האישה נראה אף בהיותה במים.

54 שולחן ערוך, יורה דעה, קצח, מו שמוכח מלשוננו שרק בדיעבד הטבילה תופסת.

55 אגרות משה, יורה דעה, חלק ב, סימן קכו.

56 נדמה שפסיקתו של ר’ משה פיינשטיין נוטה להחמרה כיוון שהוא נלחם בקונסרבטיזם ובגוירים שלהם. ראו לעניין זה אגרות משה, יורה דעה, חלק א, סימן קס, ואף בפסק שלעיל עיקר הדיון הוא בטבילה לגרות על־ידי נוכרית שאינה נאמנת כלל.

57 הרב עובדיה יוסף, שו”ת יביע אומר, חלק א, יורה דעה, סימן יט.

בבואו להחמיר מתקשה הרב עובדיה להתמודד עם העובדה שמרן ה'שולחן ערוך' פסק כתוספות וכרא"ש ובניגוד לרי"ף ולרמב"ם, ולכן הוא מביא ראיות נגד פסיקת מרן ה'שולחן ערוך' ממקורות רבים. בין השאר הוא מביא את פסיקת רבה הראשי של מצרים שלפיה יש להתגבר על בעיית המים הצלולים באמצעות הנחת יריעת בד על פני המים כך שרק ראש הטובלת יציץ מבעד ליריעה. הוא מגלה שמנהג זה לא פשט, ובית-הדין במצרים אינו נוהג להיכנס למרחץ.

וכך קובע הרב עובדיה:

והנה אע"פ שהיו כמה אנשים מודרנים אשר הם חכמים בעיניהם שהתנגדו לזה בכל תוקף ובאו בטענה שאין זה נאה והוגן לחברי בית הדין להיכנס בבית הטבילה של נשים בכלל, בשעה שיש אישה במקוה. ורק לרופא פרוץ מותר לו לבדוק נשים אפילו ערומות, בגלל איזה מיחוש וכיוצא, מה שאין כן לתלמידי חכמים צנועים. זאת תורת המודרנים הללו, היפך תורתנו הקדושה שמחלקת בין ייחוד להיפך בין כשרים לפרוצים.⁵⁸ ואת הישרה יעקשו, ולא תהיה תורה שלימה שלנו כשיחה בטילה שלהם.

ותלי"ת ונתהלה לה' יתברך, הצלחתי לשכנע בזה את הרב הראשי מטעם המלך עד שהעיד שכן נהגו גם בקושטא בירת תורכיה ופקד על שמש בית הדין לציית להוראתי, ולמלא אחר דברי בזה, וכן הנהגתי מן היום יח חשון התשח.

יצוין שהרב עובדיה פוסק כאן בניגוד לעמדתו העקרונית שיש לפסוק לפי הכרעתו של מרן.⁵⁹

הרב עובדיה אף יוצא כנגד היתרו של הרב עוזיאל מפני שלדעתו עמדתו של הרב עוזיאל מבוססת על ההיתר הדיעבדי של מקצת הפוסקים והופכת היתר זה לדין שלכתחילה:

וכל שכן האידנא דאחסור דרי ורוב הגירות אין כוונתן לשם שמים רק לשם אישות וכיו"ב, ודי לנו להקל בעצם הגירות, שאנו מוכרחים לקבלן כשבאים אלינו להתגייר, מכמה טעמים וסיבות נכונות ומספיקות, וכמש"כ בתשובה אחרת בס"ד. אבל להוסיף עוד קולות כגון לטבול שלא בפני בית דין, כדי שלא תנעול דלת בפני גרים! חלילה לומר כן, אדרבה מי יתן וננעלה דלת בפניהם!!⁶⁰

58 מדברי הרב עובדיה עולה שישנן קלות ידועות לכשרים ולתלמידי חכמים שאין לפרוצים. אולם קולא זו של ייחוד שאילה רומז הרב בתשובתו אינה מיוחדת לרבנים ולדיינים. מדובר בכלל עם ישראל שלא נחשד על משכב זכור, ולכן הותר לו ייחוד של זכר עם זכר. ראו קידושין פב, ע"א. לא מצאנו הקלות בענייני צניעות המבחינות בין תלמידי חכמים למי שאינם כאלה.

59 ראו הרב בני לאו, 'מעמדו של הרב יוסף קארו בפסיקותיו של הרב עובדיה יוסף', שנתון המשפט העברי, כג (תשס"ה) עמ' 73-125. ייתכן שעשה כן כיוון שנתקל בפסק קודם של ה'נדר מצרים' שקבע הלכה זו לבני מצרים ובארץ לא היה פוסק כך משום שלשיטתו בארץ מרן הוא המרא דאתרא.

60 הצעתו המעשית של הרב עובדיה היא שהנשים תטבולנה כאשר יריעה מונחת על פני המים ומסתירה את גופן, ורק ראשן יבלוט החוצה כדי שבית-הדין יוכל לראות שהאישה שם ושהיא טובלת ומכניסה את ראשה אל מתחת למים.

חשוב להוסיף כי במחברת זיכרונותיו מספר הרב עובדיה שנושא הטבילה היה אחת הסיבות שהובילו את ראשי הקהילה במצרים לפטר אותו מתפקידו כרבנות במצרים.⁶¹

סיכום

צניעותן של נשים המבקשות להשתייך לעם היהודי היא עניין בעל ערך שאין להקל בו ראש בעומדו כנגד ערכים האחרים הקשורים בסוגיה. נשים עלובות אלו העומדות בתור ומצפות בכיליון עיניים לקבלת חותמת הכשרות של עם ישראל, מי יילחם להן? מי ישמיע את קולן? יש להיזהר מאוד מרמיסת כבודה של אישה שכל רצונה להיות בת לעם ישראל ולהסתופף תחת כנפי השכינה.

לפיכך, מן הראוי היה לשקול מחדש את האפשרות להטביל נשים לגרות במעמד נשים נאמנות שתמוניהן לשליחות בית-הדין לעניין הזה, ובית-הדין יעמוד מבחוץ ממש, באופן כזה שהנשים תהיינה ”ידו הארוכה” והדיינים יוכלו לשמוע שהטבילה מתבצעת כדין. כך לא יהיה צורך לסמוך על כיסויים למיניהם המועילים רק בדיעבד, ונחסוך את הבושה שבידיעה שבית-דין נכנס למרחץ של נשים ומביט בטבילת נשים. נחסוך גם לנשים הליך שבעיני מתגיירות רבות משאיר רושם קשה ולא נעים. תפיסה כזו היא לכתחילה ממש, ואף נוכל לומר שהיא עומדת בדרישת הפסיקה המחמירה. לכל הפחות, שיטה זו נשענת על יסודות מוצקים – על שיטת התוספות ועל שיטת הרא”ש האומר ש”כאילו עומדים שם דמי”.

למצער, קיימת אפשרות נוספת, והיא לתקן שנשים תחצוצנה באופן ממשי בין הטובלת ובין בית-הדין באופן שהדיינים יוכלו לראות את המתרחש ביניהן בשעה שהם עומדים מרחוק,⁶² או לחלופין להציב סדין חצי שקוף שייתן למתגיירת את התחושה שיש חציצה ושםבעדו אפשר יהיה לראות את עצם הטבילה במטושטש. פתרונות

61 הרב בני לאו הפנה את תשומת לבי לעובדה שהפסק הזה הוצא עלי-ידו בתוך פחות משלושה חודשים מיום הגיעו למצרים. מצ”ב קטע מהמחברת:

בכה בחשון נכנסו לנשיא הקהילה צירי הרתיים: אהרון שוויקה, יו”ט טנטאוי, מנהלי המדרשים ועוד יוסף ווהבה, בבקשה לדחות את ההתפטרות כי אין כאן לא ת”ח ולא מנהיג דתי כראוי. ענה להם שכבר התקבלה החלטה בפני כל הועד במלואו, לקבל את ההתפטרות ומנה להם את הסיבות: ענין הגיירות שאנו נכנסים לטבילה (ולא סיפרו שיש יריעה, עיין תשובה ביכ”א חלק יו”ד). עניין איסור המרחץ שנבנה על קרקעית בית הכנסת.

עניין המזונות שאיני פוסק למורדת ומצער בזה את הדיינים (ראה תשובה באבן העזר). אנו מצפים לקבל רב מאפריקה ואמריקה היודעים ללכת על פי רוח הזמן לא כאיש הזה האדוק בדת ומחזירנו לשלש אלפים שנה אחורנית, ואינו יודע כי הזמן נשתנה.

בחדשים סבת-שבת התעוררו כל חברי הועד הדתי ופנו לנשיא הועד להגיע לפשרה. ניסו להציע לרע”י להשאיר כאחראי על גו”ק בלבד אך הוא סירב. ביום כח בשבט שלחו מאתים מחברי הקהילה מכתב מחאה המחייב לכנס את האסיפה הכללית ולדון בהתפטרות ובמצב הכשרות בבית החולים. כתגובה איימו חברי הועד (18 במספר) שכולם יתפטרו אם לא יקבלו את החלטתם ולהוסיף אש על המדורה גם הרב הראשי הצהיר שיתפטר אם יקבלו את הערעור. והאשים אותי שאני מחרחר ריב והיה עלי לנסוע כבר לפני ששה חדשים (ובאמת כי באו לי מכשולים בדרך ולא הייתי יכול לנסוע, להיות וכל ספרי בכת”י לא היה באפשר להוציאם מצד הצנזור ממצב צבאי וגם כי שני בני הנולדים לי בארץ מצרים לא רשומים בפספורט (פלשטינאי) ואין מי שיכול לרשוםם שם).

ומכל מקום תקנה ברורה בנושא תועיל מאוד גם למניעת ביזיון בית-הדין ופגיעה בכבודו כפי שמשתקף למשל מפס”ד ת”פ 1319/01, מד”י נ’ אינהורן ואח’, שם טענה אחת הנשים שהדיינים נהגו בחוסר צניעות בעת טבילתה.

יצירתיים כאלו ואחרים אינם מצריכים שינויים תפיסתיים קיצוניים, אלא רק תשומת לב ורגישות.⁶³
 כך או כך, נמצאנו שומרים הן על כבוד בית־הדין, הן על כבודן של המתגירות והן על כבודה של תורת ישראל.

63 באופן הזה איננו זקוקים לדעה ה"דיעבדית" של התוספות וסיעתו ואפשר לומר לכתחילה שזו היא טבילה במעמד בית־דין.